

КЪМ ВЪПРОСА ЗА СТРАДАТЕЛНИЯ ЗАЛОГ В БЪЛГАРСКИЯ И В АНГЛИЙСКИЯ ЕЗИК

Десислава Димитрова
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

ON THE PASSIVE VOICE IN BULGARIAN AND ENGLISH

Desislava Dimitrova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

In the focus of the comparative research is the marked member (Passive Voice) of the verbal category of voice in Bulgarian and English. The study has two main objectives: to describe the current state of the category of voice in Bulgarian and English, and to identify the instances of inter-language symmetry and asymmetry as regards the forms of passive and the expression of passive in both languages. The article discusses the potentiality for a third member of the grammatical category of voice in the Bulgarian language. The discussion is about the possibility for the passive forms such as (*stroen e*) and the so-called reflexive passive forms (*stroj se*) to establish result-action oppositions within the paradigm of Passive Voice. The similarity in the expressed semantic action of the Bulgarian *se*-constructions and the forms of the English Passive in Present Progressive (*are being mended – se popravijat/ bivat popraviani*) is pointed out. The expression of Passive is presented from a new perspective highlighting the functions of the participles in passive structures.

Key words: voice category, passive voice, reflexive passive forms, marked member, inter-language asymmetry, functions of the participles

Обект на изследване е маркираната грамема¹ на категорията залог в българския и в английския език. Проучването има две основни цели: да се представи съвременното състояние на категорията залог в българския и в английския език; да се очертаят проявите на междуезикова симетрия и асиметрия във връзка със страдателните форми и с пасивното изразяване в двата езика.

¹ Пасив (passive).

В българската лингвистична литература полемиките, свързани с категориалната същност на залога, макар и не толкова оживени, са актуални и днес. В процеса на езиковия развой са се оформили главно две становища. Според една част от езиковедите категорията е морфологична² (показва отношението на глаголният субект към действието – активно/пасивно), а друга част от изследователите твърдят, че е синтактична³ (категорията залог показва отношението между субекта и обекта на глаголното действие). Вече сме отбелязвали⁴, че не са изолирани и случаите, в които категорията се осмисля като морфологична, но все пак „тясно свързана с лексикалните значения на глаголите и със синтактичната структура на изречението“ (Чакърва 2013: 81). В този смисъл Кр. Чакърва обръща внимание, че при описание на страдателната парадигма трябва да бъдат диференцирани случаите, в които страдателното причастие се конструира със спомагателния глагол като предикатив в примери от типа „*Всичко в нея беше изострено* (= остро ≠ *някой го беше изострил), *вдървено, разкривено* (А. Дончев)“ (Чакърва 2013: 73). Според изследователката функционалната амбивалентност на формите от вида *изострен е* се дължи на тясната връзка на залога с лексикалната семантика на глаголите и изреченската конструкция. Други аргументи за двойката експликация на подобни конструкции, които посочва авторката, са: по-голямата адеквативация на миналите страдателни причастия в контраст с миналите деятелни причастия; липсата на отчетлива дефиниция на понятието аналитична глаголна словоформа (вж. пак там).

Категорията залог е морфологична и според К. Куцаров. Той обаче я извежда от границите на глаголната парадигма и я представя като типично партиципиална категория⁵. Изследователят уточнява, че са налични всички условия „за пълна граматикализация – съществуване на парадигма с еднородно значение и изразяването му с формален показател (флексия), който е част от словоформата и стои след основата“ (Куцаров, К. 2012: 35). В границите на причастната категория залог се противопоставят деятелни (*управляващ, управлявал*) и

² Ал. Теодоров-Балан, Л. Андрейчин, Ст. Стоянов, Ив. Куцаров и др.

³ Н. Костов (1939) отстоява позицията за синтактичната същност на категорията залог.

⁴ В „Към въпроса за страдателния залог в българския и немския език“ (Димитрова 2019).

⁵ К. Куцаров разглежда причастията като самостоен клас лексеми поради специфичния им лексико-граматичен облик и присъщите им категории *залог* и *състояние на действието* (Куцаров, К. 2012).

страдателни (*управляем, управляван*) причастни форми. Срв.: *управляващ ~ управляем* и *управлявал ~ управляван*.⁶

С полемичен характер в българистиката е въпросът за броя и видовете залози. Мнозинството лингвисти посочват два залога – деятелен (актив) и страдателен (пасив), но в отделни изследвания през годините са се посочвали още възвратен, взаимен, среден, местоименен и др. В „Основна българска граматика“ Л. Андрейчин отбелязва, че „страдателният залог се изказва чрез възвратната форма на глаголите“ (Андрейчин 1978: 160), а съчетанията *съм* + минало страдателно причастие са „синтактични съединения“, изразяващи пасивна семантика. Според Вл. Георгиев в българския език е наличен т.нар. за-себен залог, който „е начин за изразяване на глаголно действие, при което вършителят (подлогът) извършва действието за (самия) себе си“ (Георгиев 1979: 367). П. Баракова дефинира възвратния пасив като отличаващ се с „подчертана процесуалност, действителност и динамичност“ (Баракова 1980: 139), а Кр. Чолакова и К. Иванова (Чолакова, Иванова 1973), открояват четири грамеми в категорията залог, сред които са възвратният и безличният пасив. Р. Ницолова разглежда *се*-формите като част от страдателната парадигма, като отчита, че те „напълно съответстват с формите без *се* в деятелен залог във всички времена“ (Ницолова 2008: 237). В съвременните изследвания, ако се отбелязва наличието на трети залог, обикновено това е т.нар. възвратен залог. Отношение към казуса дали категорията е двуграмемна, т.е. изключваща възможността за наличието на трети залог, взимат Кр. Чакърова и К. Куцаров, макар първата да анализира глаголни форми, а вторият – партиципиални. Кр. Чакърова например стига до извода, че т.нар. възвратен пасив от типа *строи се* в българския език „все още не е достигнал крайна фаза на граматикализация“ (Чакърова 2013: 77). Според нея той може да се разглежда като синтактично средство, изразяващо пасивна семантика. К. Куцаров подчертава, че въпросът за потенциален трети или четвърти залог в рамките на причастната система „стои по идентичен начин, както и при глагола“ (Куцаров, К.

⁶ Нужно е да отбележим, че в настоящото изследване сравнението на страдателните парадигми (българската и английската) ще бъде представено най-напред в чисто партиципиален контекст (по модела на К. Куцаров), т.е. като причастна парадигма, и едва след това традиционно – ще съпоставим пасивното изразяване в рамките на двете вербални системи.

2012: 35). Авторът анализира съчетанията от типа причастие⁷ + *се/си*. За reflexiva tantum-причастията като *сmeeщ се, спомнящ си* К. Куцаров отчита, че трябва да се третират като словоформа в деятелен залог, тъй като нямат невъзвратно съответствие (срв.: *сmeeщ се* – **сmeeщ*, *спомнящ си* – **спомнящ*). Съчетанията от типа *миещ се, пишещи си* разглежда като две отделни части на речта – причастие (*миещ, пишещи*) и възвратно лично местоимение (*се, си*). Същинска пасивна семантика сигнализират съчетанията от типа *строящ се*. Поради липсата на идентичност и въз основа на полифункционалността на частицата *се* К. Куцаров констатира, че примерите от типа *строящ се* експлицитно пасивността описателно (посредством лексикални модификатори), а това съответно изключва възможността за наличието на трети залог. Изследователят обаче допуска, че пасивно-възвратното залогово значение би могло да се граматикализира на един по-късен етап от развитието на езика, ако частицата *се* се слее с причастията *строящ, миещ* и др. и започне да изпълнява функцията на флексия (**строящсе, *миещсе*). Заключение е, че в съвременния български език има само два граматикализирани залога (деятелен и страдателен) и изразяването им се осъществява в границите на причастната парадигма (вж. Куцаров, К. 2012: 36 – 37).

В английските граматикални обикновено се посочва, че залогът е граматическа категория на глагола, чиято цел е да отрази отношението между действието и глаголния субект (вършителя на действието). Някои автори обръщат специално внимание, че деятелните и страдателните залогови форми не би следвало да се разглеждат изолирано в границите на глаголната парадигма, тъй като „употребата им е свързана със структурата на цялото изречение“ (Кабакчиев 1998: 271). Според други изследователи страдателният залог „е вербална фраза, съдържаща миналото причастие на основния глагол в комбинация с един или повече спомагателни глаголи, от които поне един е спомагателният *be*“ (Спасов 1992: 73).

Пасивността в партиципиален контекст в българския и в английския език

Залогови значения изразяват партиципиалните форми в междуезиков план в границите на причастната система, без да е необходимо

⁷ К. Куцаров уточнява, че използва в конкретните примери само сегашни деятелни причастия, тъй като са максимално немаркирани с други граматични значения.

да бъдат свързани със спомагателен глагол (*an astonished look* – **учуден поглед**). Асиметрията е на формално равнище – българската партиципиална система си служи с две грамеми за двата залога. Деятелен залог сигнализират еловите причастия (*писал*), а страдателен – причастията на *-н/-т* (*писан*). Английският език разполага с една партиципиална форма (*past participle*), с която може да изразява активна или пасивна залогова семантика.

- **С *past participle* се изразява пасивна семантика**

Срв.: *Nowadays a broken heart will run to many editions.*

(Oscar Wilde)

*В наши дни **разбитото** сърце се радва на много преиздания.*

(прев. Кр. Тодорова)

- **С *past participle* се изразява деятелна семантика**

Срв.: *Breakfast **finished**, they withdrew into the cabinet.*

***Приключили** със закуската, те се оттеглиха в кабинета.*

Любопитно е да отбележим тук, че в границите на страдателната парадигма (причастната) К. Куцаров не открива маркер на резултативността⁸. Адективиращите морфемии *-м*, *-н* и *-т* според него са индикатори на страдателния залог. Авторът отбелязва, че при причастията, образувани от свършени основи от първо и второ спрежение, опозицията резултативност ~ нерезултативност е възможна заради аористните основи на миналото страдателно причастие (*видим* ~ *видян*, *решим* ~ *решен*). Когато партиципиалните форми от страдателен залог са образувани от несвършени основи и/или от трето спрежение, резултативната експликация на *-н/-т*-причастията е едновременно извънконтекстова (*спускаем* ~ *спускан*), но и контекстово обусловена (в резултативен контекст). Посочвайки страдателните причастия единствено като имплицитно (контекстово) изразяващи резултативност, той обосновава нерезултативната им сигнализация със следните примери: *Сега имотът е продаван; Парите, държани вкъщи, се обезценяват.* След което подчертава, че в друг контекст „същите форми могат да представят събитието като резултат: *Имотът вече е продаван няколко пъти; Държаните под ключ пари са изчезнали“ (Куцаров, К. 2019: 326). Изводът е, че значението резултат от действие, което се изразява в случаи на страдателнопричастна употреба, се обуславя от лексикални и/или синтактични средства. Смятаме, че акционната семантика на страдателните причастия в определен контекст се потвърждава и от*

⁸ Ще припомним, че в българистиката се е утвърдило схващането, че всички страдателни форми са резултативни (вж. Куцаров, Ив. 2007).

факта, че пасивните партиципиални форми могат да се заменят със се-конструкция (изразяваща именно акционност), като изказването запазва пасивната семантика. Срв.: *Сега имотът е продаван* = *Сега имотът се продава*. Същото важи и за *Парите, държани вкъщи, се обезценяват* = *Парите, които се държат вкъщи, се обезценяват*. И обратно, резултативната семантика на същите страдателни причастия в другия контекст се потвърждава от обстоятелството, че пасивните партиципиални форми могат да се заменят с конструкции, съдържащи минало деятелно причастие, което маркира резултативността. Срв.: *Имотът вече е продаван няколко пъти* = *Имотът вече се е продавал няколко пъти* и *Държаните под ключ пари са изчезнали* = *Парите, които са се държали под ключ, са изчезнали*. Пасивната семантика се запазва от частицата *се*, а резултативността я сигнализира миналото деятелно причастие.

Нефинитна пасивност в английския език

За английския език са типични инфинитивни пасивни конструкции. Налични са следните:

1) Прост инфинитив – *to be invited*

Срв.: „I would like him *to be invited* by them. (the infinitive)“ – *Бих искал той да бъде поканен от тях* (прев. м. – Д. Д.) (Спасов 1992: 73). Очевидно българският преводен аналог на английската нефинитна форма *to be invited* е спрегаема глаголна форма. Формата *бъде поканен*⁹ е еквивалентна на *е поканен*, съответно преводният аналог на английската инфинитивна страдателна форма е спрегаема форма (пасивен перфект).

2) Перфектен инфинитив – *to have been fired*

Срв.: *Peter appears to have been fired* (*Петър, изглежда, е уволнен*).

Тъй като в съвременния български език инфинитивът е отпаднал, се наблюдава формална междуезикова асиметрия. Лингвистичните съответствия на английските инфинитивни пасиви в посочените два примера са страдателни форми в перфект.

⁹ Лексемата *да се разглежда* в случая като подчинителен съюз, а не като част от страдателната форма, тъй като въвежда подчиненото изречение. *Бих искал той (главно) да бъде поканен от тях* (подчинено).

Пасивното изразяване в границите на глаголната парадигма

Страдателните причастия (маркиращи пасивността) в съчетание със спомагателния глагол *съм* (маркиращ времето, лицето и числото) образуват пасивни времеви форми.¹⁰ На пръв поглед изоморфизъм в сравняваните езици по отношение на залоговото изразяване не се наблюдава. И в английския език (както в българския) пасивността се сигнализира от причастията, а спомагателният глагол/или комбинацията от спомагателните глаголи маркират времето, лицето, числото, а в отделни случаи и вида на глагола. Невинаги обаче английската пасивна форма се предава по еднакъв във формално отношение начин на български език.

„Най-общо казано, същинските съответствия на английския пасив в българския език са от два типа“ (Кабакчиев 1998: 285). В единия случай са аналогични на английските и са формирани от спомагателния глагол *съм* (*бивам*)¹¹, а в друг се предават с частицата *се* и обикновено имат и еквивалент със *съм*.

Срв.: *This has taken the form of reducing staff in the administrative posts, redundant office workers being offered jobs in production* (Daily Worker) (Бархударов, Щелинг 1973: 151).

Това се е осъществило под формата на намаляване на персонала на административните длъжности, като на съкратените офис работници са предложени работни места в производството – прев. м. – Д. Д.

Срв.: *„Civil rights were systematically violated under the communist regime“* и *„Гражданските права системно се нарушаваха/бяха нарушавани при комунистическия режим“*¹².

Относно характерните за българския език конструкции със *се*, които имат потенциал да изразяват пасивна семантика (функциониращи понякога като преводни съответствия на английските пасивни форми), Кр. Чакърва забелязва, че те имат по-особени функции. Тези конструкции се диференцират спрямо формите, съдържащи страдателно причастие, с „подчертана процесуалност, действеност и динамичност“ (Бараква 1980: 139; цит. по Чакърва 2013: 78). Изследователката допуска, че посредством пасивните *се*-съчетания системата вероятно се стреми

¹⁰ Според установения модел страдателният залог не се разглежда като граматикализирано значение на страдателните причастия (*управляван, управляем*), а на сложни глаголни форми от типа *управляван съм* (вж. Куцаров, И. 2007; Ницолова 2008 и др.).

¹¹ Тук бихме могли да добавим и *бъда*.

¹² Пр. и прев. са на Кр. Кабакчиев (Кабакчиев 1998: 285), а почерн. е м. – Д. Д.

да произведе акционни корелати със страдателна семантика (от типа *чете се, пише се*, изразяващи действие) на пасивните резултативни форми от типа *четена е, писана е*, индикиращи резултат (вж. пак там). Именно отликата в семантиката – присъщата акционна (дуративна) семантика на възвратния пасив и типичната резултативна семантика за страдателния пасив, според Р. Ницолова стои в основата на невъзможността двата типа пасив да се интерпретират като „абсолютни синоними“ (Ницолова 2008: 240).

В английските граматика обикновено се представят следните пасивни времеви форми:

Сегашно просто: *The package is sent by express delivery. Пакетът е изпратен/се изпраща с експресна доставка.*

Сегашно прогресивно: *The package is being sent by express delivery. Пакетът се изпраща с експресна доставка.*

Известно е, че английските прогресивни (продължителни) времена служат за предаване на несвършения вид и итератива в българския език. Именно по вид се различава сегашната прогресивна пасивна форма (*is being sent* – се изпраща) от сегашната пасивна (*is sent* – се изпраща/е изпратен) в приведените примери.

Сегашно перфектно: *The package has been sent by express delivery. Пакетът е изпратен с експресна доставка.*

Минало: *The man was questioned by the police (Мъжът беше разпитан от полицията).*

Минало перфектно: *The man had already been questioned by the police (Мъжът вече беше разпитан от полицията).*

Миналото перфектно пасивно време в определени случаи се предава на български език с преизказни форми. Това се обуславя от контекста, тъй като в английския език няма еквивалентни преизказни форми на българските.

Срв.: *And then, one Thursday, nearly two thousand years after one man had been nailed (минало перфектно) to a tree for saying how great it would be to be nice to people for a change, a girl sitting on her own in a small café in Rickmansworth suddenly realized what it was that had been going wrong all this time, and she finally knew how the world could be made a good and happy place (Douglas Adams).*

Тогава, един четвъртък, близо две хиляди години след като един мъж бил прикован на дърво, защото казал колко хубаво би било да бъдеш добър към хората по изключение, момиче, което стояло само в малко кафене в Рикмансуърт, изведнъж осъзнало какво е това, което се би-

ло обърквало през цялото време, и най-накрая разбрало как светът може да се превърне в добро и щастливо място – прев. м. – Д. Д.

Минало прогресивно: *The man was being questioned by the police* (Мъжът беше разпитван от полицията).

Миналото прогресивно (продължително) маркира итеративността у причастието. Срв.: *was questioned* (беше разпитан) и *was being questioned* (беше разпитван).

Бъдеще: *The man will be questioned by the police.* Мъжът ще бъде разпитан от полицията.

Бъдеще перфектно: *The man will have been questioned by Friday.* Мъжът ще е (бъде) разпитан до петък.

Спомагателният глагол в пасивните конструкции е обикновено *be*. Той обаче, както отбелязват авторите на английска граматика, „има сериозен претендент“. Това е глаголят *get*, „който по повечето си синтактични функции не е спомагателен“ (Куърк, Грийнбаум, Лийч, Свартвик 1985: 160)¹³. Те са от типа *The dog got run over* Кучето бе прегазено (без да се упоменава от какво/от кого е било прегазено).

В известни случаи граматическото значение на залога в глаголните форми може да противоречи на активния или пасивния характер на самото лексикално значение на думите (Смирницки 1959: 267).

В следните примери граматическото значение на залога е активно – *They sell the book* и *The book sells well* (Те продават книгата и Книгата се продава добре). В *The book sells well* лексикалното значение е пасивно, но от граматична гледна точка е активно (пак там: 270). Именно в това се заключават същественията различия на страдателния залог и пасивното значение на самия глагол.

В обобщение ще открийм основните изводи, до които стигнахме:

Несъмнено пасивността в двата езика се сигнализира от партиципалната форма. При залоговостта в контекста на причастието обаче има формална междуезикова асиметрия. Българският език разполага с минали деятелни и минали страдателни причастия, докато в английския език миналото причастие е едно. То може да експлицира пасивност или активност и това се обуславя от контекста.

Предвид отсъствието на инфинитив в системата на съвременния български език лингвистични съответствия на пасивните английски инфинитиви са финитни форми, включващи страдателно причастие.

Английският език разполага с повече времеви пасивни форми, тъй като посредством прогресивните (продължителните) времена, ко-

¹³ Прев. м. – Д. Д.

ито в българския език липсват¹⁴, най-често се означава аспектуална семантика на миналото причастие. От друга страна, едни и същи пасивни форми (напр. *had been sent*) се използват за предаване на свидетелска (*беше изпратен*) и преизказна пасивна семантика (*бил изпратен*) с оглед на контекста, тъй като английският език не разполага с преизказни форми.

ЛИТЕРАТУРА

- Андрейчин 1978:** Андрейчин, Л. *Основна българска граматика*. [Andreychin, L. *Osnovna balgarska gramatika*.] София: Наука и изкуство, 1978.
- Баракова 1980:** Баракова, П. Семантика и дистрибуция на пасивните конструкции в съвременния български книжовен език. [Barakova, P. *Semantika i distributsiya na pasivnite konstruksii v savremenniya balgarski knizhoven ezik*.] // *Въпроси на съвременния български език и неговата история, Известия на института за български език, кн. XXIV*. София, 1980, 137 – 202.
- Бархударов, Щелинг 1973:** Бархударов, Л. С., Штелинг, Д. А. *Граматика английскогo языка*. [Barhudarov, L. S., Shteling, D. A. *Grammatika anglijskogo jazyka*.] Москва: Высшая школа, 1973.
- Георгиев 1979:** Георгиев, Вл. Трите залога в българския език: деятелен, страдателен и засебен. [Georgiev, Vl. *Trite zaloga v balgarskiya ezik: deyatelen, stradatelen i zaseben*.] // *Български език, год. XXIX, кн. 3*. София, 1979, 98 – 113.
- Димитрова 2019:** Димитрова, Д. Към въпроса за страдателния залог в българския и немския език. [Dimitrova, D. *Kam vaprosa za stradatelniya zalog v balgarskiya i nemskiya ezik*.] // *България и европейското културно наследство. Сборник с доклади от V международна интердисциплинарна конференция за студенти и докторанти*. Виена, декември 2018. София: Национално издателство „Аз-буки“, 2019, 64 – 73.
- Иванова, Чолакова 1980:** Иванова, К., Кр. Чолакова. Мотивираност на пасива в българския език. [Ivanova, K., Kr. Cholakova. *Motiviranost na pasiva v balgarskiya ezik*.] // *Езиковедски проучвания в чест на Владимир Георгиев*. София: БАН, 1980.
- Кабакчиев 1998:** Кабакчиев, К. *Английска граматика. Основни проблеми за българите, изучаващи английски език*. [Kabakchiev, K.

¹⁴ Поради наличието на свършени, несвършени и итеративни глаголи.

- Angliyska gramatika. Osnovni problemi za balgarite, izuchavashti angliyski ezik.] София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 1998.
- Куцаров, Ив. 2007:** Куцаров, И. *Теоретична граматика на българския език. Морфология.* [Kutsarov, I. Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologiya.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2007.
- Куцаров, К. 2012:** Куцаров, К. *Българското причастие.* [Kutsarov, K. Balgarskoto prichastie.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2012.
- Куцаров, К. 2019:** Куцаров, К. *Българските лексемни класове и учението за частите на речта. Дисертация за придобиване на научна степен „доктор на науките“.* [Kutsarov, K. Balgarskite leksemni klasove i uchenieto za chastite na rechta. Disertatsiya za pridobivane na nauchna stepen „doktor na naukite“.] Пловдив, 2019.
- Куърк, Грийнбаум, Лийч, Свартвик 1985:** Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., Svartvik, J. *A Comprehensive Grammar of the English Language.* New York: Longman, 1985.
- Ницолова 2008:** Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология.* [Nitsolova, R. Balgarska gramatika. Morfologiya.] София: УИ „Св. Климент Охридски“.
- Смирницки 1959:** Смирницкий, А. И. *Морфология английского языка.* [Smirnitskiy, A. I. Morfologia angliyskogo jazyka.] Москва: Литература на иностранных языках, 1959.
- Спасов 1992:** Spasov, D. *The Verb in the Structure of English.* Sofia: St. Kliment Ohridski University Press, 1992.
- Чакърова 2013:** Чакърова, Кр. За статута на конструкции от типа съм + минало страдателно причастие в съвременния български език. [Chakarova, K. Za statuta na konstruktsiite ot tipa sam + minalo stradatelno prichastie v savremenniya balgarski ezik.] // *Славистика IV. В чест на XV международен славистичен конгрес в Минск, 70 – 84.*

ЕКСЦЕРПИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Красимира Тодорова (прев.). Оскар Уайлд. Портретът на Дориан Грей,** 1980. <<<https://chitanka.info/text/8268-portretyt-na-dorian-grej>>>
- Douglas Adams 2005:** *The Hitchhiker's Guide to the Galaxy.* New York: The Random House Publishing, 2005.
- Oscar Wilde.** *The Picture of Dorian Gray,* 1890. <<<https://www.shmoop.com/picture-dorian-gray/chapter-1-full-text-10.html>>>